

UDK 343.846(497.11)“2016/2018”; 005.334:343.265

CERIF: S160, S149, S260

DOI: 10.5937/AnaliPFB2001170V

Nikola Vujičić, master*

Tijana Karić, master**

PROCENA RIZIKA I NAPREDOVANJE U TRETMANU U KAZNENO-POPRAVNOM ZAVODU U SREMSKOJ MITROVICI

Procena rizika je jedno od osnovnih pitanja i predmeta interesovanja svih onih koji se bave analizom lica prema kojima se izvršava kazna zatvora. Nakon osnovnih teoretskih postavki, sagledavanja sadržine Upitnika za procenu rizika te relevantnih istraživanja u toj oblasti, u radu su predstavljeni rezultati empirijskog istraživanja koje su autori sproveli u Kazneno-popravnom zavodu (KPZ) u Sremskoj Mitrovici na uzorku od 150 osuđenika, koji su otpušteni iz te ustanove u periodu od 2016. do 2018. godine. U istraživanju se pošlo od hipoteza: (1) da najveći broj osuđenika primarno bude razvrstan u zatvoreno odeljenje zavoda, odnosno nepovoljniji tretman; (2) da najveći deo osuđenika napreduje u tretmanu u povoljniju kategoriju i (3) da oni osuđenici koji su napredovali u tretmanu češće dobijaju uslovni otpust. Hipoteze su sagledane pre svega sa aspekta procenjenog stepena rizika na osnovu Upitnika za procenu rizika i pripadnosti određenoj tretmanskoj grupi.

Ključne reči: Upitnik za procenu rizika. – Procena rizika. – Tretman. – Uslovni otpust. – KPZ u Sremskoj Mitrovici.

* Istraživač saradnik u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, nikola.vujicic.law@gmail.com.

** Istraživač saradnik u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, tijana.karic@iksi.ac.rs.

1. UVOD

Kazna zatvora i dalje predstavlja stub sistema krivičnih sankcija, pri čemu njen značaj ne proizlazi iz njene česte primene, već iz toga što se od zaprečene kazne zatvora očekuje pre svega da ima generalno preventivno dejstvo i što neke druge sankcije ne bi mogle postojati bez nje (Stojanović 2016, 285). Sa aspekta penologije, odnosno prava izvršenja krivičnih sankcija, postupanje sa licima osuđenim na bezuslovnu kaznu zatvora predstavlja većitu dilemu, dok zamišljena skala postupanja ima svoje dve krajnosti. Prvu krajnost, koju karakteriše izrazito nehumano postupanje sa osuđenim licima, detaljno je opisao Hauard, predlažući načine za njihovo prevazilaženje (Howard 2015, 152–161). Određene njegove ideje i danas predstavljaju svojevrsne pravne standarde. Druga krajnost je primena načela humanosti u postupanju te principa *ultima ratio* i na polju izvršenja krivičnih sankcija. Čini se da je većina modernih zakonodavstava ipak okrenuta načelu humanosti, što bi na posredan ili neposredan način trebalo da dovede do smanjenja stepena prizonizacije (Clemmer 2009, 516–519), ali i do umanjjenja deprivacija koje su naročito uočljive u ustanovama sa maksimalnim stepenom obezbeđenja (Sykes 2009, 520–527).

Koncept resocijalizacije, iako je od sedamdesetih godina prošlog veka dominantan koncept u većini zapadnih zemalja i kod nas, često se nalazio na udaru kritike jer nije dao očekivane rezultate u smislu smanjenja stope kriminaliteta i recidivizma (Ilijić 2013, 168). U svom članku koji se bavi novom penologijom Fili i Sajmon tvrde da se moderne kaznene politike kreću od individualizovanih rehabilitacionih modela ka više strateškim pristupima koji se oslanjaju na aktuarske tehnike kvantifikovanja i procenu rizika određenih zatvorenika, pri čemu se ne nastoji da se promeni prestupnik koliko da se izdvoje isključivo one osobe koje su izložene riziku ponovnog vršenja krivičnog dela i da se umanju potencijalni rizik koji oni predstavljaju po zajednicu (prema: Hannah-Moffat 2005, 30). Ipak, aktuelno stanje stvari u oblasti resocijalizacije prestupnika u zapadnim zemljama karakteriše uspon novih, konkurentnih paradigmi u koncipiranju tretmana, odnosno pokušaj da se odgovori na pitanje: šta, na koga i u kakvim okolnostima deluje (Simeunović Patić 2014, 192). Razvojem nauke i prakse, napušteni su i čisto subjektivni i tzv. aktuarski modeli instrumenata, pri čemu se današnje procene uglavnom zasnivaju na utvrđivanju rizičnih faktora, ali i potreba prestupnika. Na taj način identifikuju se određene oblasti vezane za ličnost ili socijalni kontekst procenjivanog lica, čime se tretman ciljano usmerava, a time i ostvaruje redukcija stepena rizika recidiva (Petković, Pavlović 2016, 163; Pavlović 2013, 213).

Iako danas postoje standardizovana pravila, do uvođenja pomenutih upitnika, najčešće su primenjivana uopštena uputstva, dok je rizik re-

cidivizma procenjivan prema prilično neujednačenim kriterijumima, što je rezultiralo voluntarizmom i arbitrarnošću (Jovanić, Petrović 2017, 96). To je i jedan od razloga, ne i jedini, zbog kojeg se institut uslovnog otpusta nedovoljno primenjuje u praksi (Vujičić, Stevanović, Ilijić 2017, 23).

Ipak, za razumevanje uslovnog otpusta važno je uočiti činjenicu da složena priroda uslovnog otpusta, zbog svoje čvrste funkcionalne povezanosti sa kaznom zatvora, a time i sa krupnim pitanjima koncepta kažnjavanja, svrhe kažnjavanja, kaznene politike, čini da uslovni otpust, zadržavajući istu normativnu osnovu, često značajno menja svoju svrhu, a posledično menja i svoj uticaj na ostvarenje svrhe kažnjavanja i ishoda kaznene politike. Iako uslovno otpuštanje osuđenih lica predstavlja opšte-prihvaćen institut sa dugom tradicijom, brojna sporna pitanja i polemike i dalje prate i zakonodavna rešenja i praksu uslovnog otpuštanja (Soković 2014, 35). Nasuprot pobornicima šire primene tog instituta, opstaje i argumentacija o opravdanosti ukidanja ranijeg uslovnog otpuštanja, pri čemu se u prvi plan ističe da je on nelogičan, kontraproduktivan, nepravedan u odnosu na žrtvu krivičnog dela, te da potencijalno ugrožava sigurnost građana (Soković 2016, 388). O tom pitanju slično se izjašnjava i Škulić, koji navodi da složenost pravne prirode uslovnog otpusta proističe iz toga što taj institut ima penološku komponentu i svodi se na mehanizam odgovarajućeg „nagrađivanja“ osuđenika, s jedne strane, dok, s druge strane, po svom efektu praktično menja pravnosnažnu i izvršnu odluku suda o dužini kazne (Škulić 2016, 365).

Iako pravna priroda, a samim tim i svrha tog instituta nisu sporni ukoliko se komparativnim pristupom sagledaju stanja i tendencije u modernim krivičnim zakonodavstvima, Ignjatović s pravom ističe da, osim brojnih problema koji se javljaju u njegovoj primeni, a koji su na određeni način povezani i sa penalnim populizmom i sa medijskim pritiscima, postoje problemi i na zakonodavnom planu, budući da su uslovi za njegovu primenu u bitnoj meri menjani prilikom mnogobrojnih izmena ne samo materijalnog već i procesnog i izvršnog krivičnog zakonodavstva (*uz napomenu da je često bila prisutna i neusklađenost tri osnovna propisa koja regulišu tu materiju*). Dodatni problem je i sužavanje polja primene instituta uslovnog otpusta, donošenjem posebnih propisa, poput Zakona o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima iz 2013. godine (Ignjatović 2016, 54; 57–58). Problemi na koje je ukazao taj autor ponovo su aktuelizovani poslednjim izmenama krivičnog zakonodavstva iz 2019. godine.

Uvažavajući iznete probleme u praksi, u radu se pre svega polazi od stavova nauke i struke, te značaja standardizacije pravila postupanja formiranjem upitnika koji se primenjuju u radu sa osuđenim licima, što bi u najširem smislu trebalo da ima i određene posledice na primenu instituta uslovnog otpusta u praksi te redukciju recidivizma. Nakon osvrta na upitnike koji se primenjuju u zatvorskom sistemu u Republici Srbiji

i ukazivanja na pojedina značajna istraživanja procene rizika i uslovnog otpusta, u drugom delu rada predstavljeno je istraživanje koje su autori sprovedi u januaru 2019. godine u KPZ u Sremskoj Mitrovici na uzorku od 150 osuđenika koji su otpušteni iz ustanove u periodu od 2016. do 2018. godine, sa ciljem da se sagleda ostvarivost mogućnosti za napredovanje u tretmanu, odnosno da li se i u kojoj meri, na osnovu procene rizika primenom upitnika, mogu ostvariti pogodnosti predviđene zakonskom normom, odnosno u kakvom su odnosu procena rizika i napredovanje u tretmanu.

2. PROCENA RIZIKA U ZATVORSKOM KONTEKSTU

Pitanjem procene rizika u zatvorskom kontekstu struka se već deцениjama ozbiljno bavi širom sveta. Važnost te procene za osuđenika ogleda se u mogućnosti pružanja adekvatnog razvrstavanja, tretmana i resocijalizacije, ali i pružanja mogućnosti za napredovanje u tretmanu i uslovni otpust kao odgovor na napredak u resocijalizaciji. U Republici Srbiji se primenjuje OASys (*Offender Assessment System*), čija je standardizovana verzija uvedena u upotrebu u zatvorskom sistemu Srbije na osnovu Direktive o načinu rada službenika tretmana u zavodima, procedurama u radu i izgledu i sadržaju dokumenata tokom utvrđivanja, sprovođenja i izmene programa postupanja sa licima osuđenim za krivična dela i prekršaje i načinu primene Pravilnika o tretmanu, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica. Važno je napomenuti da je standardizovanim pravilima predviđeno da postoje dve vrste upitnika: Upitnik za procenu rizika za osuđene na kaznu zatvora do i tri godine (u nastavku: Mali upitnik) i Upitnik za procenu rizika, kapaciteta i potreba osuđenog – preko tri godine (dalje: Veliki upitnik).

Adekvatna primena Malog upitnika unapređuje praksu razvrstavanja osuđenih sa više važnih aspekata. (1) Ovaj upitnik ujednačava kriterijume po kojima se vrši kategorizacija tako što se prema svim osuđenicima u intervjuu primenjuje isti set pitanja. Na taj način je postignuto da različiti procenjivači, nezavisno od stila svog rada, dođu do istih rezultata. Takođe, te rezultate je moguće veoma lako proveriti tokom tretmana i, ukoliko se ukaže potreba za time, ispraviti. (2) Rizik se procenjuje u različitim oblastima života, ponašanja i navika osuđenog, čime se izbegava bilo kakva eventualna proizvoljnost, predrasude ili pojednostavljivanje. (3) Takav način rada omogućava statističku analizu i dalje usavršavanje samog instrumenta, prateće dokumentacije o osuđenom i kvaliteta same procedure razvrstavanja.

Upitnik se velikim delom odnosi na statičke faktore, poput zaposlenja, primanja, porodičnih prilika, obrazovanja, stambenih prilika, okru-

ženja u kome je živeo osuđeni pre stupanja na izvršenje kazne zatvora i sl. Ipak, u drugom delu upitnika sagledava se odnos osuđenog prema kazni, koji se procenjuje na osnovu njegovog ličnog stava i otpora prema pravilima ponašanja i zatvorskom osoblju. Osim te ocene, predviđena su i dodatna ispitivanja sa psihološkog, pedagoškog i socijalnog stanovišta, koja se uzimaju kao osnov za utvrđivanje grupe i programa postupanja.

Za razliku od Malog, Veliki upitnik pruža mogućnost upoređivanja različitih načina procene rizika, pre svega kliničkog i statističkog (aktuarskog) modela, kako bi se iskoristile prednosti koje oni pružaju i izbegle mane i ograničenja insistiranja samo na jednom pristupu. Veliki upitnik omogućava statističku procenu verovatnoće ponovnog činjena krivičnog dela. Osim statičkih, on sadrži i dinamičke faktore, poput podataka o životnom stilu, socijalnim kontaktima, porodičnim i bračnim odnosima, načinu razmišljanja, ali i podatke o boravku osuđenog lica u zatvoru (npr. disciplinske mere).

Koreni modela postupanja sa osuđenim licima koji se uočavaju u tzv. kliničkom metodu, odnosno u okviru prognoziranja kriminalnog ponašanja, predstavili su nemački autori Šid, Majverk i Švab (Schid, Maywerk i Schwaab). Taj model je imao nekoliko faza. U prvoj fazi autori su izabrali petnaest antropoloških i socijalnih činilaca koje su zapazili kod delinkvenata (neki od faktora postoje i u današnjim upitnicima, poput neredovnog rada, kriminaliteta pre punoletstva, ponašanja u kazneno-popravnim zavodu itd.), dok su u drugoj fazi proučavani (pred)delinkventi, koji su klasirani prema broju osobina u jednu od šest grupa (grupe su formirane na osnovu broja ostvarenih faktora rizičnog ponašanja), na osnovu čega je izračunat procenat povrata za svaku od grupa. Šid je izneo zaključak da je najmanja stopa povrata (3%) bila kod ispitanika klasiranih u prvoj grupi (nijedno nepovoljno obeležje), dok je kod onih lica koja su bila raspoređena u šestu grupu (ostvareno između dvanaest i petnaest nepovoljnih faktora) zabeležena najviša stopa povrata – 100% (prema: Ignjatović 2013, 62–63).

Slično tome, bračni par Gluk je predstavio tablice predviđanja, na osnovu kojih su sagledane tri grupe činilaca koje utiču na delinkvenciju (društvene – psihičke – psihijatrijske), a na osnovu kojih su dalje izrađene tri serije tablica. Osnovna zamisao je bila da će se, kada se analizira pojedini maloletnik, rezultat u sve tri tablice poklapati, te da će se na taj način ukazati na verovatnoću sa kojom će konkretni maloletnik postati delinkvent. Mada je to bio veliki naučni iskorak, prognostičke tablice su se i prema priznanju samih autora pokazale kao dosta nepouzdana budući da međusobno slaganje tablica nije prelazilo 70% (prema: Ignjatović 2013, 63–64). Polazeći od tog istraživanja, Sampson i Laub, u svojoj teoriji o zločinu i devijantnosti na životnom putu, poredili su efekte socijalnih veza odraslih putem sveobuhvatne mere antisocijalnog ponašanja

odraslih u grupi delinkvenata i kontrolnoj grupi, pri čemu su došli do zaključka da, nezavisno od maloletničke delinkvencije, najveći uticaj na kriminalitet odraslih imaju stabilnost posla i privrženost bračnom partneru (Sampson, Laub 2009, 459).

Klinički model je dijagnostički i počiva na profesionalnom prosuđivanju koje sprovodi stručnjak putem intervjua sa osuđenikom i iščitavanja dokumentacije, a zatim, koristeći svoje celokupno znanje i iskustvo, donosi zaključak o riziku koji predstavlja osuđeni za sebe i zajednicu. Međutim, istraživanja pouzdanosti te vrste procene prestupnika pokazuju da se na taj način ne može pouzdano utvrditi verovatnoća povrata osuđenih. Generalna slabost tih procena je u tome što su one suviše široke i nisu empirijski povezane sa pojmom povrata. Pojedini istraživači (Andrews, Bonta 2010; Petrich, 2015) sugerišu da pojedinačni, personalni faktori (uzrast, socioekonomski status, iskustvo, verovanja, stavovi) koji su u vezi i sa ispitivačem i sa osuđenim mogu stvoriti „prividnu vezu“ i dovesti do pogrešne procene. Ipak, ti autori su identifikovali dve kategorije faktora rizika za penološki recidiv: statičke faktore (npr. uzrast, prethodne osude), koji su aspekti prošlosti i ne mogu se menjati, i dinamičke faktore (npr. antisocijalne kognicije, vrednosti i ponašanje), koji se često nazivaju kriminogenim potrebama, promenljivog su karaktera te su stoga pogodna meta za tretman (Andrews, Bonta 2010, 27). Ti autori takođe smatraju da je najveći problem sa identifikovanim potrebama taj što su one izvučene iz metaanalize recidiva, a ne iz procesa odustajanja.

Statistički (aktuarski) model se razvio kao posledica prepoznavanja ograničenja kliničkog modela. U kontekstu predviđanja povrata, verovatnoća, odnosno rizik izračunava se upoređivanjem karakteristika osuđenog sa velikim uzorkom drugih osuđenika koji su recidivirali, a čije su se karakteristike pratile i evidentirale u višegodišnjem periodu. Istraživanja pokazuju da taj model generalno može veoma dobro predvideti verovatnoću povrata. Ipak, njegova primena na pojedinačnom slučaju ima određena ograničenja budući da počiva na informacijama iz prošlosti osuđenog, te samim tim nije u stanju da prikaže promene rizika i potreba konkretnog osuđenog. Njegove skale se ne mogu upotrebiti u predviđanju atipičnih događaja kao što su, na primer, teška seksualna i nasilna krivična dela. Takođe, postoji niska prediktivnost tog modela za stare i mlade prestupnike.

2.1. Procena rizika i uslovni otpust

U donošenju odluke o odobravanju uslovnog otpusta uzimaju se u obzir i spremnost samog osuđenika i uspeh samog otpusta (Bowman, Ely 2017, 546). Da bi se uslovni otpust razmatrao, procenjuju se različiti faktori rizika, od kojih su neki već ranije pomenuti, tzv. statički i dinamički faktori. Kompleksnost donošenja odluke o uslovnom otpustu je već ranije prepoznata (Mooney, Daffern, 2014: 386) jer se mora uzeti u obzir

veoma veliki broj faktora koji treba da očuvaju bezbednost i osuđenog lica i zajednice. U kontekstu uslovnog otpusta, statički faktori obuhvataju težinu krivičnog dela, kriminalnu istoriju, odnosno prethodne osude, i eventualne ranije uslovne kazne (Gendreau, Little, Goggin 1996, 583). Ta grupa faktora se smatra značajnom za predikciju recidivizma (Schlager, 2013: 149). Za razliku od njih, dinamički faktori rizika ukazuju na oblasti koje treba ciljati tretmanom (Andrews, Bonta, 2010: 46). U istraživanju faktora koji doprinose otpuštanju na uslovni otpust, Bauman i Eli (Bowman, Ely, 2017: 556) identifikovali su prethodne osude i izvršenje kazne zatvora kao faktore koji će umanjiti šanse za uslovni otpust, dok napredak u tretmanu i izostanak disciplinskih mera doprinose većoj šansi da osuđeno lice bude uslovno otpušteno. U drugim istraživanjima, slični faktori su se pokazali kao izuzetno značajni: težina i tip krivičnog dela, kriminalna istorija, institucionalno ponašanje, mentalna bolest i faktori koji se tiču žrtava, a koji u ovom tekstu neće biti posebno obrađeni (Kinnevy, Caplan 2008, 19; Caplan 2007, 20). U svom istraživanju faktora koji doprinose odluci o uslovnom otpustu, Muni i Dafern (Mooney, Daffern, 2014: 395) kao značajne faktore navode broj disciplinskih mera i skor na skali procene rizika, dok na njihovom uzorku demografske i varijable kriminalne istorije nisu značajno uticale na odluku o otpustu. Međutim, u drugim istraživanjima se težina krivičnog dela pokazala kao značajan faktor za donošenje odluke o uslovnom otpustu (npr. Fitzgibbon, 2008, 60).

Muni i Dafern (Mooney, Daffern 2014, 387) naglašavaju da veliki broj studija koje se bave istraživanjem procene rizika u kontekstu uslovnog otpusta zapravo naglašava problematiku nestrukturiranog donošenja odluka o uslovljavanju dela kazne, te se kao glavni, a ponekad i jedini faktor za donošenje te odluke uzima to da li će osuđenik ponovo izvršiti krivično delo nakon uslovnog otpuštanja (Gobeil, Serin 2010, 252). Sveobuhvatna procena rizika koja se može unaprediti primenom normiranih instrumenata za procenu rizika, kakav je OASys koji se koristi u Srbiji, doprinosi tome da odluka o uslovnom otpustu bude doneta na adekvatniji način, te unapređuje mogućnost praćenja rizika i potencijalne štete po zajednicu (Fitzgibbon 2008, 60).

U ekspertskoj analizi povrata koje je sprovela Stevanović sa saradnicima (Stevanović *et al.* 2018, 15) rezultati istraživanja ukazali su na to da osuđena lica koja imaju viši skor na upitniku za procenu rizika imaju i veću verovatnoću da ponove krivično delo, ali i da to krivično delo bude sa elementima nasilja. Do sada kod nas nije urađeno detaljno, sveobuhvatno istraživanje koje ispituje odnos uslovnog otpusta i procene rizika pomoću upitnika. Ipak, jedno istraživanje koje je pre nekoliko godina sprovedeno u Okružnom zatvoru u Zrenjaninu, na uzorku od 50 osuđenih lica, pokazalo je da neke od kriminalno-penoloških karakteristika (*ranija osuđivanost, penološki recidivizam, vrsta krivičnog dela, početna kategorija u tretmanu, adaptacija na zatvorske uslove, prihvatanje kazne,*

disciplinska kažnjavanost, nagrađivanje, rekatégorizacija tokom tretmana i broj prethodnih molbi za uslovni otpust) ostvaruju statistički značajan uticaj na donošenje odluke suda o dodeli uslovnog otpusta, pri čemu sudovi pozitivne odluke donose najčešće za ona lica koja su ocenjena niskim stepenom rizika, a najređe za one osuđenike koji su ocenjeni kao visokorizični (Jovanić 2012, 180–183). Do sličnih rezultata došlo se i u jednom drugom istraživanju kojim je obuhvaćen 121 dosije osuđenih lica koja su otpuštena iz Okružnog zatvora u Užicu i Kazneno-popravnog zavoda u Padinskoj Skeli, u periodu od januara do juna 2016. godine, kada je takođe na nivou statističke značajnosti utvrđeno da lica koja su procenjena niskim stepenom rizika češće dobijaju uslovni otpust u odnosu na kategorije srednji i visoki stepen rizika (Petrović, Jovanić 2017, 54).

Na kraju ovog izlaganja treba imati u vidu da je procena odnosa između rizika procenjenog upitnikom i tretmana osuđenih lica još jedan predmet ovog istraživanja. Međutim, mnoge studije inostranih (Meredith, Speir, Johnson 2007, 3) i domaćih autora pate od metodoloških nedostataka, koje se pre svega tiču veličine uzorka, što znatno otežava izvođenje pouzdanih statističkih zaključaka. Iz tog razloga, u uzorak smo uključili 150 osuđenih lica, od kojih je polovini odobren uslovni otpust, kako bi izvedeni zaključci bili relevantniji, makar za ustanovu u kojoj je samo istraživanje sprovedeno.

3. EMPIRIJSKI DEO

3.1. Metodologija istraživanja

U ovom delu rada prikazani su rezultati istraživanja koje je sprovedeno u KPZ u Sremskoj Mitrovici u januaru 2019. godine. Ta ustanova je najveća kazneno-popravná ustanova opšteg tipa u Republici Srbiji, sa zatvorenim, poluotvorenim i otvorenim odeljenjem, te je samim tim moguće sagledati primenu upitnika kroz napredovanje / nazadovanje u okviru različitih tretmanskih grupa.

Kao glavni cilj istraživanja postavljamo sledeće: ispitati odnos između rizika procenjenog upitnikom za procenu rizika i karakteristika tretmana i otpusta osuđenih lica u KPZ u Sremskoj Mitrovici.

U skladu sa tako postavljenim ciljem, osnovni zadaci su: (1) sagledavanje opštih podataka o učiniocu i krivičnom delu; (2) primarna klasifikacija prema tipu odeljenja i tretmanskoj grupi; (3) sagledavanje radne angažovanosti i disciplinskog kažnjavanja osuđenih; (4) analiza tipa odeljenja i tretmanske grupe u trenutku otpusta; (5) sagledavanje odnosa između stepena rizika u trenutku otpusta i osnova otpusta (redovan istek / uslovni otpust).

Osnovne hipoteze koje će biti testirane u ovom istraživanju su: (1) da najveći broj osuđenika primarno bude razvrstan u zatvoreno odeljenje zavoda, odnosno nepovoljniji tretman; (2) da najveći deo osuđenika napreduje u tretmanu u povoljniju kategoriju i (3) da oni osuđenici koji su napredovali u tretmanu češće dobijaju uslovni otpust.

3.1.1. Uzorak

Uzorak istraživanja čine dosijeji 150 bivših osuđenika koji su u periodu od 2016. do 2018. godine otpušteni iz KPZ Sremska Mitrovica. U trenutku istraživanja, u toj ustanovi je bilo 2.000 osuđenika. Ispitanici su birani postupkom randomizacije, primenom programa random.org. Podeljeni su u dve velike grupe: prvu grupu čine ispitanici koji su izdržali kaznu zatvora do tri i tri godine i na koje je primenjen Mali upitnik (N = 75), a drugu ispitanici prema kojima je izvršavana kazna zatvora u trajanju dužem od tri godine, odnosno na koje je primenjen Veliki upitnik (N = 75).

3.1.2. Instrument, mere i obrada podataka

Podaci o ispitanicima su preuzeti iz ličnih listova – dosijea osuđenih lica, pri čemu se registrovane sledeće varijable:

Godina rođenja. Starost merena egzaktnom godinom rođenja ispitanika.

Državljanstvo. Kategorička varijabla, koja deli ispitanika u grupe: 1 – državljani Republike Srbije i 2 – strani državljani.

Prebivalište (teritorijalna distribucija). Kategorička varijabla, koja deli ispitanike u pet grupa: 1 – Sever: Vojvodina, 2 – Sever: grad Beograd, 3 – Jug: region Šumadije i zapadne Srbije, 4 – Jug: region južne i istočne Srbije i 5 – AP Kosovo.

Obrazovanje. Kvalitativna varijabla sa 5 nivoa: 1 – bez škole, 2 – nepotpuna osnovna škola, 3 – osnovna škola, 4 – srednja škola i 5 – završena viša škola ili fakultet.

Krivično delo. Originalna varijabla, ima 29 kategorije koje predstavljaju egzaktni tip dela zbog kojeg je ispitanik izdržavao kaznu zatvora.

Tip krivičnog dela. Binarna varijabla, sa 0 su kodirana krivična dela bez elemenata nasilja, a sa 1 krivična dela sa elementima nasilja.

Dužina kazne zatvora. Varijabla koja predstavlja egzaktni podatak o dužini trajanja kazne zatvora, iskazano u mesecima.

Ranija osuđivanost. Dihotomna varijabla, označava postojanje ili nepostojanje prethodnih osuda.

Vrsta primenjenog upitnika. Binarana varijabla, sa 0 su kodirani ispitanici na koje je primenjen Mali, a sa 1 ispitanici ne koje je primenjen Veliki upitnik.

Odeljenje u kojem se ispitanik nalazio prilikom primarnog razvrstavanja. Kategorička varijabla sa 2 nivoa: 1 – poluotvoreno odeljenje i 2 – zatvoreno odeljenje.

Odeljenje u kojem se ispitanik nalazio u trenutku otpusta. Kategorička varijabla sa 3 nivoa: 1 – otvoreno odeljenje, 2 – poluotvoreno odeljenje i 3 – zatvoreno odeljenje

Radna angažovanost. Binarna varijabla, sa 0 su kodirani ispitanici koji nisu bili radno angažovani, dok su sa 1 kodirani oni koji su bili radno angažovani u toku izvršenja kazne.

Disciplinska kažnjavanost. Binarna varijabla, sa 0 su kodirani ispitanici koji nisu disciplinski kažnjavani, dok su sa 1 kodirani oni kod kojih su zabeležene disciplinske kazne.

Vanzavodske pogodnosti. Binarna varijabla, sa 0 su kodirani ispitanici koji nisu koristili vanzavodske pogodnosti, a sa 1 oni koji jesu.

Osnov otpusta. Kategorička varijabla sa 2 nivoa: 0 – uslovni otpust i 1 – redovni istek kazne.

Napredak u tretmanu. Dihotomna varijabla, označava postojanje ili nepostojanje napretka u tretmanu.

Stepen rizika prema poslednjoj evaluaciji. Kategorička varijabla sa 4 nivoa: 1 – nizak stepen rizika, 2 – srednji stepen rizika, 3 – visok stepen rizika i 4 – veoma visok stepen rizika.

Prikupljeni podaci su obrađeni u programu IBM SPSS 20.0.

3.2. Rezultati istraživanja

Deskriptivna statistika. U uzorku ispitivane populacije u trenutku prikupljanja podataka iz dosijea prosečan uzrast osuđenika iznosi $M = 39,49$, $SD = 8,92$, sa rasponom godina od 25 do 68. U trenutku početka izvršenja kazne zatvora, osuđenici su u proseku imali $M = 34,22$, $SD = 8,96$, uz uzrasni raspon od 17 do 63 godine. Svi ispitanici su muškog pola i državljani Republike Srbije. Teritorijalna distribucija je sagledana u skladu sa sistematikom koju primenjuje Republički zavod za statistiku, koji razlikuje sledeće statističke jedinice: sever (obuhvata grad Beograd i Vojvodinu), jug (s jedne strane obuhvata Šumadiju i zapadnu Srbiju, a s druge strane južnu i istočnu Srbiju) i AP Kosovo. U skladu sa iznetom sistematizacijom, najveći broj ispitanika (68,7%) ima prebivalište u nekom od mesta koja pripadaju statističkoj jedinici sever – Vojvodina, potom jedinici sever – grad Beograd (24,7%), dok je prisustvo ispitanika

iz ostalih statističkih jedinica neznatno – ukupno 6,7%. To je bilo očekivano, imajući u vidu da se u ustanovu u kojoj je vršeno istraživanje na izdržavanje kazne najčešće upućuju lica čije je mesto prebivališta u statističkoj jedinici sever. Kada je reč o obrazovanju, najveći broj lica ima završenu srednju školu (61,5%), potom nepotpunu osnovnu (21,6%), odnosno osnovnu školu (12,8%). Neznatno je učešće lica sa visokim obrazovanjem (3,4%) i lica bez obrazovanja (0,7%).

3.2.1. Podaci o krivičnom delu, tipu dela, kazni i ranijoj osuđivanosti

Najčešća krivična dela u datom uzorku su: neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga iz čl. 246 KZ (33,3%), teška krađa iz čl. 204 KZ i razbojništvo iz čl. 206 KZ (po 20%), nasilje u porodici iz čl. 194 KZ (3,3%), ubistvo iz čl. 113 KZ (2,7%), nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija iz čl. 348 KZ i zloupotreba službenog položaja iz čl. 359 KZ (po 2%).

Tip krivičnog dela. Sagledavanjem svih krivičnih dela na osnovu kriterijuma postojanja, odnosno nepostojanja nasilja prilikom vršenja dela, pokazano je da je u ukupnoj strukturi više onih bez elemenata nasilja – 65,3%. Ukoliko se tip krivičnog dela posmatra u kontekstu Malog i Velikog upitnika, ne postoje značajne razlike u raspodeli nasilnih, odnosno nenasilnih krivičnih dela ($\chi^2(1) = .294$, $p > .05$), tj. odnos je sledeći: (1) Mali upitnik: nenasilna dela 67,6%: nasilna dela 32,4%; (2) Veliki upitnik: nenasilna dela 63,4%: nasilna dela 36,6%.

Dužina kazne. Prosečna dužina kazne zatvora iznosi $M = 50,81$, $SD = 33,31$ meseci, pri čemu postoje znatne razlike kada se dužina kazne zatvora posmatra kroz instrumente za procenu rizika, što je i očekivano. Naime, ispitanici na koje je primenjen Mali upitnik u proseku su izdržali kaznu zatvora u trajanju od oko 28 meseci (dve godine i četiri meseca), dok su oni na koje je primenjen Veliki upitnik izdržali kaznu u prosečnom trajanju od oko 74 meseca (šest godina i dva meseca).

Najveći broj ispitanika (58%) nije imao ranije osude, a raspon ranijih osuda kreće se od jedne do petnaest. Ne postoje značajne razlike ukoliko se povrat posmatra u kontekstu upitnika za procenu rizika ($\chi^2(1) = 2.296$, $p > .05$). Ne postoje značajne razlike u tipu izvršenog krivičnog dela s obzirom na to da li je lice prethodno osuđivano ili ne ($\chi^2(1) = .409$, $p > .05$). Značajne razlike nema ni u dužini kazne za dela sa elementima nasilja i bez elemenata nasilja ($t(148) = -1.858$, $p > .05$), kao ni u odnosu na raniju osuđivanost ($t(148) = -.077$, $p > .05$).

3.2.2. *Tretman osuđenih lica: radna angažovanost i disciplinsko kažnjavanje*

Ukoliko se posmatra radna angažovanost, od ukupnog broja ispitanika, 66% njih je bilo radno angažovano u trenutku otpusta, dok preostalih 34% nije bilo radno angažovano (Tabela 1). Razlika između radno angažovanih i oni koji to nisu značajna je s obzirom na tip odeljenja ($\chi^2(2) = 75.505, p < .001$).

Tabela 1.

Procenat radno angažovanih prema odeljenjima u trenutku otpusta

Radno angažovanje	Odeljenje pri otpustu (%)		
	Otvoreno	Poluotvoreno	Zatvoreno
Ne	0	10	90
Da	28,3	55,6	16,2

Kada je reč o vladanju, najveći deo osuđenika (68,7%) nije disciplinski kažnjavan niti opominjan. Kod onih koji su disciplinski kažnjavani, raspon kazni se kreće od jedne do osam izrečenih disciplinskih mera. Proporcija onih kojima jesu i kojima nisu izrečene disciplinske mere ne razlikuje se značajno zavisno od toga da li su ispitivani Malim ili Velikim upitnikom ($\chi^2(1) = 2.171, p > .05$). Postoje značajne razlike u napretku u tretmanu u odnosu na radno angažovanje ($\chi^2(1) = 78.553, p < .001$), postojanje vanzavodskih pogodnosti ($\chi^2(1) = 112.434, p < .01$) i postojanje disciplinskih kazni ($\chi^2(1) = 49.308, p < .01$, Tabela 2). Tokom tretmana, u većem procentu je došlo do napretka lica koja nisu imala disciplinske mere, lica koja su bila radno angažovana i lica koja su koristila vanzavodske pogodnosti.

Tabela 2.

Procenat osuđenih lica sa napretkom i bez napretka u odnosu na radno angažovanje, korišćenje vanzavodskih pogodnosti i izrečene disciplinske mere

Napredak	Radno angažovanje		Vanzavodske pogodnosti		Disciplinske mere	
	Ne	Da	Ne	Da	Ne	Da
Ne	89,4	12,6	87,1	0	19,8	82,9
Da	10,6	87,4	12,9	100	80,2	17,1

3.2.3. *Tretman osuđenih lica: procena rizika*

Primarno razvrstavanje osuđenih lica – 80,5% osuđenika je primarno bilo razvrstano u zatvoreno odeljenje zavoda, dok je svega 19,5% njih bilo razvrstano u poluotvoreno odeljenje. Ukoliko se primarno razvrstavanje posmatra u kontekstu vrste upitnika, primetno je da su u poluotvoreno odeljenje u čak 74,2% slučajeva razvrstavani učinioci prema kojima je izvršavana kazna zatvora u trajanju do tri godine. Ta razlika u raspoređivanju u određeno odeljenje u odnosu na primenu upitnika statistički je značajna ($\chi^2(1) = 10.962, p < .01$). Kada je reč o pripadnosti tretmanskim grupama, ispitanici su češće bili raspoređeni u onu grupu koja pruža niži stepen proširenih prava i pogodnosti (76,7% njih je bilo raspoređeno u tretmansku grupu V2, u zatvorenom odeljenju, dok je 72,4% lica bilo raspoređeno u B2 tretmansku grupu u poluotvorenom odeljenju). Takvi rezultati su bili očekivani, imajući u vidu zakonsku normu. Ne postoje značajne razlike u razvrstavanju osuđenih lica prema tipu izvršenog krivičnog dela ($\chi^2(1) = 3.200, p > .05$).

Razvrstanost osuđenih lica u trenutku otpusta. Najveći deo osuđenika je u trenutku otpusta bio raspoređen u zatvoreno odeljenje (40,9%), potom u poluotvoreno (40,3%), dok je najmanje njih bilo u otvorenom odeljenju (18,8%). Ipak, primetno je da su u trenutku otpusta osuđenici u svakom odeljenju bili razvrstani u tretmansku grupu koja pruža viši stepen proširenih prava i pogodnosti (Tabela 3).

Tabela 3.

Raspored po tretmanskim grupama prilikom otpusta

Tretmanska grupa	A1	A2	B1	B2	V1	V2
Procenat	85,7	14,3	75	25	60,7	39,3

Ukoliko se pripadnost odeljenju u trenutku otpusta sagleda u kontekstu Malog i Velikog upitnika, postoje značajne razlike ($\chi^2(2) = 12.655, p < .01$), što je prikazano u Tabeli 4. Pojedinačno posmatrano, osuđenici prema kojima je primenjen Mali upitnik najčešće su ustanovu napustili iz zatvorenog odeljenja (35,8%), dok su oni na koje je primenjen Veliki upitnik, u trenutku otpusta najčešće bili raspoređeni u poluotvoreno odeljenje (46,3%). Ipak, kada je reč o otvorenom odeljenju, odnosno tretmanskim grupama A1 i A2, postoji bitna razlika u korist lica prema kojima je izvršavana kazna zatvora do tri i tri godine, budući da su oni u posmatranom uzorku tri puta češće bili raspoređeni u neku od dve navedene tretmanske grupe, koje pružaju najširi stepen proširenih prava i pogodnosti. Drugim rečima, svega 8,5% ispitanika koji su osuđeni na kaznu zatvora u trajanju dužem od tri godine napustili su ustanovu iz otvorenog odeljenja.

Tabela 4.
Raspoređenost osuđenika po odeljenjima, na osnovu upitnika
– trenutak otpusta (u procentima)

	Otvoreno odeljenje	Poluotvoreno odeljenje	Zatvoreno odeljenje
Mali upitnik	31,3	32,8	35,8
Veliki upitnik	8,5	46,3	45,1

Stepen rizika u trenutku otpusta: najveći deo osuđenika (46,3%) procenjen je srednjim stepenom rizika, visokim stepenom rizika (28,2%), zatim niskim (22,2%), dok je najmanje njih ocenjeno veoma visokim stepenom rizika (3,4%). Kada je reč o proceni verovatnoće ponavljanja krivičnog dela, koju beleži isključivo Veliki upitnik, najveći deo ispitanika je procenjen srednjim stepenom (46,7%), potom visokim (37,3%), dok je najmanje njih ocenjeno niskim stepenom rizika (16%). Razvrstanost po odeljenjima prema stepenu procene rizika prikazana je u Tabeli 4. Kao što je očekivano, najveći procenat lica sa niskim stepenom rizika raspoređeno je u otvoreno odeljenje, najveći procenat sa srednjim stepenom rizika u poluotvoreno odeljenje, a sa visokim stepenom rizika svi osuđenici su razvrstani u zatvoreno odeljenje. Te razlike su statistički značajne ($\chi^2(4) = 209.918, p < .001$). Važno je pomenuti da procenjeni stepen rizika ujedno ne prati i raspoređenost osuđenog lica u neku od tretmanskih grupa unutar otvorenog, poluotvorenog ili zatvorenog odeljenja, u trenutku otpusta (Tabela 5). U datom uzorku, niskim stepenom rizika je ocenjeno 22,2% ispitanika, pri čemu je njih 18,8% bilo raspoređeno u tretmansku grupu A1/A2. Drugim rečima, 3,4% osuđenika je ostalo raspoređeno u tretmansku grupu B1, odnosno u poluotvoreno odeljenje. Slično je i sa licima koja su procenjena srednjim stepenom rizika, pri čemu je ta razlika izraženija, odnosno 6% ispitanika nije bilo raspoređeno u poluotvoreno odeljenje, iako su se na osnovu upitnika stvorili uslovi za premeštaj iz V1 u B2 tretmansku grupu. Na nivou posmatranog uzorka, dakle, 9,4% ispitanika nije napredovalo u tretmanu, iako su, makar na osnovu formalnih kriterijuma, bili ostvareni uslovi za to.

Tabela 5.
Raspored po odeljenjima u trenutku otpusta po stepenu rizika
(u procentima)

Stepen rizika	Odeljenje		
	Otvoreno	Poluotvoreno	Zatvoreno
Nizak	84,8	15,2	0
Srednji	0	79,7	20,3
Visok i veoma visok	0	0	100

Napredovanje u tretmanu. U navedenom smislu, napredak u tretmanu je na osnovu upitnika ostvarilo 59,1% ispitanika. Bez napretka je bilo 36,2% lica, odnosno to su ona lica koja su i prilikom primarnog razvrstavanja i u trenutku otpusta bila raspoređena u zatvoreno odeljenje. U uzorku je najmanje onih ispitanika koji su nazadovali u tretmanu – 4,7%, pri čemu je u svim slučajevima reč o licima koja su najpre napredovala u tretmanu, do poluotvorenog odeljenja i tretmanske grupe B2, a potom su usled učinjenih disciplinskih prestupa naknadno razvrstani u nepovoljniji tretman, odnosno u zatvoreno odeljenje i tretmansku grupu V1. U tabeli 6 prikazan je procenat lica koja su ostvarila napredak ili nisu napredovala u odnosu na procenjeni stepen rizika. Razlike u procentima su statistički značajne ($\chi^2(2) = 97.383, p < .001$).

Tabela 6.
Procenat lica koja su ostvarila napredak ili nisu napredovala tokom
tretmana u odnosu na procenjeni stepen rizika

	Nizak stepen rizika	Srednji stepen rizika	Visok i veoma visok stepen rizika
Nema napretka	0	19,1	100
Ima napretka	100	80,9	0

Nema značajne razlike u napretku tokom tretmana između lica koja su učinila krivična dela sa elementima nasilja ili bez elemenata nasilja ($\chi^2(1) = 2.298, p > .05$).

Osnov otpusta. U pogledu osnova otpusta, postoji ujednačenost između dva sagledana osnova: redovan istek (50%) i uslovni otpust (50%). Kada se osnov otpusta sagleda u kontekstu napredovanja u tretmanu,

postoje značajne razlike u procentu lica puštenih na uslovni otpust ili nakon redovnog isteka kazne ($\chi^2(2) = 104.680, p < .001$). Svi ispitanici koji nisu napredovali ili koji su nazadovali u tretmanu otpušteni su nakon redovnog isteka kazne. Institut uslovnog otpusta je primenjen isključivo prema onim ispitanicima koji su ostvarili napredak. Ispitanici koji su ostvarili napredak u tretmanu, u smislu prelaska u poluotvoreno ili otvoreno odeljenje, ustanovu su u 85,2% slučajeva napustili po osnovu uslovnog otpusta; svih 14,6% ispitanika koji su ostvarili napredak u tretmanu, a koji su iz ustanove otpušteni usled redovnog isteka kazne zatvora, bili su raspoređeni u poluotvoreno odeljenje i tretmansku grupu B2. Drugim rečima, ispitanici koji su bili raspoređeni u tretmansku grupu B1 dobijali su uslovni otpust. Ne postoje značajne razlike u procenjenom stepenu rizika za lica koja su izvršila krivično delo sa elementima nasilja i bez elemenata nasilja ($\chi^2(3) = 7.108, p > .05$). Međutim, razlike postoje u odnosu na to da li je osuđeno lice povratnik ili nije ($\chi^2(2) = 33.166, p < .001$, Tabela 7), te su tako lica koja su ranije osuđivana češće procenjena kao visokorizična nego lica koja nisu povratnici.

Tabela 7.

Procenat različitih stepena rizika u odnosu na povratništvo

Ranije osude	Stepen rizika		
	Nizak	Srednji	Visok
Ne	93,9	60,9	29,8
Da	6,1	39,1	70,2

4. DISKUSIJA

Instrumenti koji su uvedeni u praksu izvršnog krivičnog prava Republike Srbije predstavljaju dobru osnovu za rad tretmanskih službenika, iako bi se samim upitnicima, onako kako su formulisani, mogle uputiti određene zamerke. Osnovna objektivna zamerka jeste to da upitnici mahom ocenjuju prošlost osuđenika (statistički faktori rizika) ostavljajući vrlo malo mesta za menjanje skora u toku izvršenja kazne zatvora. To potencijalno može da dovede do neujednačene prakse u postupanju na nivou svih ustanova u Republici Srbiji u onim situacijama kada treba pronaći mehanizme da osuđeni napreduje iz jedne u drugu tretmansku grupu. To pitanje je posebno značajno kada se tretman osuđenog evaluira za potrebe određenih postupaka, od kojih je najkarakterističniji postupak koji se vodi pred sudom povodom podnete molbe za uslovni otpust. Strogo formalno

posmatrano, u smislu odredaba važećih propisa, pre svega Zakona o izvršenju krivičnih sankcija (ZIKS) i Pravilnika, ne postoje ograničenja da osuđenik u toku izvršenja kazne zatvora napreduje do tretmanske grupe A1, odnosno one grupe koja pruža najširi stepen prava i pogodnosti. Iz tog razloga oni koji primenjuju propise često zanemaruju činjenicu da tretmanska grupa A1, shodno pravilima tretmana, a naročito na osnovu upitnika za procenu rizika, nije maksimum za svakog osuđenog. Štaviše, ta grupa se u praksi pokazala kao retkost, što su pokazali i rezultati istraživanja, prema kojima je svega 16,1% osuđenika u trenutku otpusta bilo razvrstano u pomenutu kategoriju.

Uzorak od 150 ispitanika nije dovoljan da bi se mogli izvoditi opšti zaključci o usklađenosti norme i mogućnosti koje daje upitnik. Ipak, na osnovu dobijenih podataka može se zaključiti da su polazne hipoteze potvrđene.

Prva hipoteza, prema kojoj najveći broj osuđenika primarno bude razvrstan u zatvoreno odeljenje zavoda, odnosno nepovoljniji tretman, potvrđena je samim tim što je pokazano da je 80,5% ispitanika primarno bilo razvrstano u zatvoreno odeljenje, najčešće u V2 tretmansku grupu. Takav podatak je bio očekivan, imajući u vidu ne samo volju zakonodavca već i opšta pravila o postupku resocijalizacije i pripremanja osuđenika za život nakon izvršenja kazne zatvora, koji bi trebalo postepeno da se razvija, od najnepovoljnije do najpovoljnije tretmanske grupe.

Druga hipoteza, prema kojoj najveći deo osuđenika napreduje u tretmanu u povoljniju kategoriju, takođe je potvrđena. Ipak, za razliku od prethodne hipoteze, čini se da je napredak velikim delom relativnog karaktera, budući da je suštinski napredak, u smislu prelaska iz jedne u drugu vrstu odeljenja, onako kako je predviđeno odredbama ZIKS-a, ostvarilo 59,1% ispitanika. Maksimalan napredak do otvorenog odeljenja ostvarilo je svega 18,8% ispitanika. Međutim, nezavisno od formalnih kriterijuma te činjenice da je umanjenje ukupnog skora na upitniku za 40,9% osuđenih lica bilo nedovoljno za prelazak u srednji stepen rizika, primetan je svojevrsan napredak i 15,9% ispitanika, budući da su oni premešteni u povoljniju tretmansku grupu – V1. Podatak koji bi donekle mogao biti problematičan jeste da postoje i ona lica koja su ostvarila napredak u smislu procene rizika, ali taj napredak nije praćen premeštajem iz zatvorenog u poluotvoreno odeljenje. To je posebno značajno za ona lica koja su ostvarila mogućnost prelaska iz zatvorenog u poluotvoreno odeljenje, budući da je objektivni uslov za dodeljivanje proširenih prava i pogodnosti vanzavodskog karaktera upravo procenjen srednji stepen rizika. Drugim rečima, ukoliko neko lice ostane razvrstano u zatvoreno odeljenje, ne postoji mogućnost da osuđeniku budu dodeljene najpovoljnije pogodnosti, koje se koriste izvan zavoda. Takođe, dobijeni podatak da 6% ispitanika nije dobilo premeštaj u poluotvoreno, a 3,4% u otvoreno odeljenje, i pored ostvarenog formalnog kriterijuma, ne bi trebalo usko

tumačiti već bi taj problem trebalo sagledati u kontekstu prenaseljenosti ustanove, koja nije praćena adekvatnim uvećanjem broja zaposlenih u tretmanu, koji bi u svakom trenutku mogli da deluju efikasno, te objektivne okolnosti – planiranog isteka kazne, usled kojeg zaposleni u tretmanu nekada svesno ne menjaju program postupanja već se odlučuju za druge vidove podrške osuđenom koji bi uskoro trebalo da napusti ustanovu. Najzad, ne bi trebalo zaboraviti da određena lica ne ostvaruju napredak u tretmanu jer ne prihvataju pravila formalnog sistema, odnosno odlikuje ih ponašanje koje nije u skladu sa normama kojima se reguliše izvršenje kazne zatvora, te u tom smislu postoje i situacije u kojima druge službe, poput službe obezbeđenja, iz opravdanih razloga ne daju pozitivno mišljenje za premeštaj u poluotvoreno odeljenje.

Treća hipoteza, prema kojoj oni osuđenici koji su napredovali u tretmanu češće dobijaju uslovni otpust, potpuno je potvrđena za one ispitanike koji su u trenutku otpusta bili razvrstani u otvoreno odeljenje, tretmanske grupe A1 i A2, budući da su svi oni uslovno otpušteni. Takođe, u uzorku je primetno da su svi ispitanici koji su razvrstani u tretmansku grupu B1, u poluotvorenom odeljenju, uslovno otpušteni, dok su oni koji su bili razvrstani u B2 tretmansku grupu češće napuštali ustanovu usled redovnog isteka kazne, odnosno svega dva ispitanika iz te grupe je uslovno otpušteno. Kao što je i bilo očekivano, ispitanici koji su u trenutku otpusta bili razvrstani u zatvoreno odeljenje ustanovu su napustili po osnovu redovnog isteka kazne. Dobijeni podaci mogu se pozitivno tumačiti u smislu odredaba kojima se reguliše institut uslovnog otpusta. Takođe, ovi nalazi su u skladu sa ranijim istraživanjima u zemlji i inostranstvu, u kojima je pokazano da lica koja napreduju u tretmanu te budu procenjena nižim stepenom rizika i imaju manje disciplinskih mera imaju značajno veće šanse da budu uslovno otpuštena.

Uspeh u tretmanu tradicionalno se sagledava na osnovu dve osnovne pretpostavke: radna angažovanost i dobro vladanje osuđenog, odnosno izostanak disciplinskog kažnjavanja. Iako moderni sistemi uključuju mnoge druge vidove postupanja koji ukazuju na uspeh u tretmanu, čini se da su se pomenuta dva ipak ustalila u višedecenijskoj praksi, budući da na nedvosmišlen način ukazuju na pozitivne ili negativne promene u ponašanju osuđenika. Procenat radno angažovanih i osuđenika koji to nisu (Tabela 1) može biti takav iz razloga što u okviru određenih individualnih ciljeva nije bilo predviđeno traženje zaposlenja u ustanovi već adaptacija na sistem (osuđenici koji su u trenutku otpusta bili raspoređeni u V1 ili V2 tretmansku grupu, u zatvorenom odeljenju). Rezultati ukazuju na to da su, kao što je i očekivano, napredak u tretmanu u većem procentu postigla ona osuđena lica koja su bila radno angažovana, koja su koristila vanzavodske pogodnosti i koja su bila dobrog vladanja, to jest nisu imali izrečenih disciplinskih mera.

Napredovanjem, u smislu odredaba ZIKS-a, pre svega se smatra prelazak iz zatvorenog u poluotvoreno, odnosno poluotvorenog u otvo-

reno odeljenje, budući da se stepen proširenih prava i pogodnosti koja mogu biti dodeljena osuđenom pre svega sagledavaju u kontekstu pripadnosti odeljenju, a nakon toga i pripadnosti nekoj od tretmanskih grupa koje su predviđene Pravilnikom. Podatak da 36,2% osuđenika nije napredovalo u tretmanu ne treba usko tumačiti, u smislu da nije ostvaren bilo kakav napredak u tretmanu. U praksi se dešava da određeni osuđenici napreduju, u smislu smanjenja skora na upitniku, ali ne u dovoljnoj meri da bi prešli iz jedne kategorije rizika u drugu, nižeg stepena. Ukoliko bi se napredak sagledao i u tom kontekstu, odnosno ako bi napredovanjem bila obuhvaćena i ona lica koja su napredovala iz V2 u V1 tretmansku grupu, u okviru visokog stepena rizika, onda bismo mogli reći da je bilo kakav napredak u tretmanu ostvarilo 75% ispitanika.

Na osnovu dobijenih podataka, pre svega sa aspekta uticaja procene rizika na napredak u tretmanu, ali i dodeljivanja uslovnog otpusta, može se zaključiti da jedino krajnosti nisu sporne. Oni koji su procenjeni niskim stepenom rizika i raspoređeni u otvoreno odeljenje (tretmanske grupe A1/A2) zasigurno će dobiti uslovni otpust, dok će oni koji su procenjeni visokim i veoma visokim stepenom rizika i raspoređeni u zatvoreno odeljenje (tretmanske grupe V1 i V2) sigurno napustiti ustanovu po osnovu redovnog isteka kazne. U narednim istraživanjima pažnju je neophodno usmeriti na srednji stepen rizika i tretmanske grupe B1 i B2, budući da je, strogo formalno posmatrano, za obe grupe predviđena mogućnost korišćenja istih vanzavodskih pogodnosti, ali ne i nužno primena uslovnog otpusta kao najšireg prava – mogućnosti za jedno lice prema kome se izvršava kazna zatvora. Takođe, treba sagledati i mnoge druge faktore koji se procenjuju u upitniku kako bi se dobili precizniji podaci o varijablama koje su potencijalno značajne za tretman, a posledično i za primenu određenih pravnih instituta.

LITERATURA (REFERENCES)

- Andrews, Donald, James Bonta. 2010. *The Psychology of Criminal Conduct*. New York: Taylor & Francis.
- Bowman, Edvard L., Katherine Ely. 2017. Examining the predictors of parole release in rural jail population. *The Prison Journal* 97: 543–561.
- Caplan, Joel M. 2007. What factors affect parole – A review of empirical research. *Federal Probation* 71: 16–24.
- Clemmer, Donald. 2009. Prizonizacija. 516–519. *Teorije u kriminologiji*, ur. Đorđe Ignjatović. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Fitzgibbon, Diana Wendy. 2008. Fit for Purpose? OASys assessments and parole decisions. *Probation Journal* 55: 55–69.

- Gendreau, Paul, Tracy Little, Claire Goggin. 1996. A meta-analysis of predictors of adult offender recidivism: what works! *Criminology* 34: 575–608.
- Gobeil, Renee, Ralph C. Serin. 2010. Parole decision making. 251–258. *The Cambridge Handbook of Forensic Psychology*, eds. Jennifer M. Brown, Elizabeth A. Campbell. Cambridge University Press.
- Hannah-Moffat, Kelly. 1/2005. Criminogenic needs and the transformative risk subject. Hybridizations of risk/need in penalty. *Punishment and Society* 7: 29–51.
- Hauard, Džon. 2015. *Stanje u zatvorima*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Ignjatović, Đorđe. 2013. *Metodologija istraživanja kriminaliteta*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Ignjatović, Đorđe. 1/2016. Uslovni otpust – pravna i penološka analiza. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 31–66.
- Ilijić, Ljeposava. 1/2013. Savremene penološke tendencije – O konceptu procjene rizika i potreba. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja* 32: 167–176.
- Jovanić, Goran. 2012. Standardizacija postupka uslovnog otpusta kao mera zaštite od recidiva (doktorska disertacija). Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
- Jovanić, Goran, Vera Petrović. 1/2017. Uslovno otpuštanje u praksi Okružnog zatvora i nadležnih sudova. *Specijalna edukacija i rehabilitacija* 16: 95–122.
- Kinney, Susan C., Joel M. Caplan. 2008. *Findings from the APAI international survey of releasing authorities*. Philadelphia: Center for Research on Youth and Policy.
- Meredith, Tammy, John C. Speir, Sharon Johnson. 2007. Developing and implementing automated risk assessments in parole. *Justice Research and Policy* 9: 1–24.
- Ministarstvo pravde: Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. 2013. *Priručnik za primenu instrumenta za procenu rizika do i tri godine*. Beograd: Ministarstvo pravde.
- Ministarstvo pravde: Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. 2013. *Priručnik za primenu instrumenta za procenu rizika preko tri godine*. Beograd: Ministarstvo pravde.
- Mooney, Jessica L., M. Daffern. 2014. Elucidating the factors that influence parole decision-making and violent offenders' performance on parole. *Psychiatry, Psychology and Law* 21: 385–405.
- Pavlović, Zoran. 2013. *Seksualna zloupotreba dece: kriminološke i krivičnopravne perspektive*. Novi Sad: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe Univerziteta Privredna akademija.

- Petković, Nikola, Zoran Pavlović. 1/2016. Neki problemi u primeni „Upitnika za procenu rizika za osuđene na kaznu zatvora do i tri godine“. *Temida* 19: 161–180.
- Petrich, M. Damon. 2015. *Narrating Stories of Desistance: Pathways to and from Criminality in the Lives of Prolific Male Offenders*. Vancouver: Simon Fraser University.
- Petrović, Vera, Goran Jovanić. 2/2017. Dodela uslovnog otpusta i faktori rizika recidivizma. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja* 36: 45–59.
- Sampson, Robert, John Laub. 2009. Zločin i devijantnost na životnom putu. 453–459. *Teorije u kriminologiji*, ur. Đorđe Ignjatović. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Schlager, Melinda. 2013. *Rethinking the reentry paradigm: A blue print of action*. Durham, NC: Carolina Press.
- Simeunović Patić, Biljana. 2014. Savremeni konceptualni okviri i efektivnost tretmana prestupnika. 187–212. *Kaznena reakcija u Srbiji*, IV deo, ur. Đorđe Ignjatović. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Soković, Snežana. 1/2014. Uslovni otpust – sporna pitanja i savremena normativna rešenja. *Crimen* 5: 35–49.
- Soković, Snežana. 2016. Uslovni otpust – penološki aspekti. 387–400. *Krivične i prekršajne sankcije i mere: izricanje, izvršenje i uslovni otpust*, ur. Ivana Stevanović i Ana Batrićević. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Stevanović, Ivana, Janko Mededović, Boban Petrović, Nikola Vujičić. 2018. *Ekspertska istraživanje i analiza povrata u Republici Srbiji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Misija OEBS u Srbiji.
- Stojanović, Zoran. 2016. *Krivično pravo – opšti deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Sykes, Gresham. 2009. Muke zatvorenika. 520–527. *Teorije u kriminologiji*, ur. Đorđe Ignjatović. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Škulić, Milan. 2016. Uslovni otpust sa stanovišta krivičnog materijalnog i krivičnog procesnog prava. 363–386. *Krivične i prekršajne sankcije i mere: izricanje, izvršenje i uslovni otpust*, ur. Ivana Stevanović i Ana Batrićević. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Vujičić, Nikola, Zoran Stevanović, Ljeposava Ilijić. 2017. *Primena instituta uslovnog otpusta od strane sudova u Republici Srbiji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Nikola Vujičić, LL.M.

Research Associate

Institute of Criminological and Sociological Research

Tijana Karić, MSc

Research Associate

Institute of Criminological and Sociological Research

RISK ASSESSMENT AND ADVANCEMENT IN TREATMENT IN SREMSKA MITROVICA CORRECTIONAL FACILITY

Summary

Risk assessment is one of the main areas of interest of experts dedicated to the analysis of offenders convicted to imprisonment. After theoretical assumptions, consideration of the Risk Assessment Questionnaire and relevant research in this area, we present results of an empirical study conducted in PCI Sremska Mitrovica, on a sample of 150 offenders released between 2016 and 2018. The basic hypotheses were: (1) most offenders are primarily classified into closed wards; (2) most offenders advance during the treatment into a more favorable category, and (3) those who have advanced are paroled. The hypotheses are analysed from the aspect of estimated risk based on Risk Assessment Questionnaire and being in a particular treatment group. These hypotheses have been confirmed.

Key words: *Risk Assessment Questionnaire. – Risk Assessment. – Treatment. – Parole. – PCI Sremska Mitrovica.*

Article history:

Received: 24. 1. 2020.

Accepted: 1. 3. 2020.